

EL CATALÀ: UNA LLENGUA EN PERILL D'EXTINCIÓ? (VINT ANYS DESPRÉS)

M. CARME JUNYENT

Ara fa vint anys, i per encàrrec del director d'aquesta revista, vaig publicar un article amb el mateix títol amb què encapçalo aquest. Aquell article havia estat precedit vint anys abans pel que s'ha acabat coneixent com «el manifest dels Marges» i, deu anys abans, pels articles de Modest Prats d'una banda i d'Albert Rossich i August Rafanell de l'altra. Aquests darrers feien una afirmació, amb la qual vaig encapçalar l'article aleshores i que crec que val la pena reproduir aquí:

«Efectivament, el procés d'extinció del català pot quedar sentenciat d'aquí a uns cinquanta anys, quan l'última generació que haurà tingut el català com a llengua materna, clarament minoritària al conjunt del país, l'abandoni per adreçar-se als seus fills».

Tenint en compte que l'article és de 1989, l'horitzó que plantejaven —cap a 2040— ja és molt més proper i ens podem demanar si allò va ser una falsa alarma o si anaven ben encaminats. No sé si els autors signarien encara aquesta afirmació. Jo crec que continua vigent. Per explicar per què encara crec que podem parlar del català com d'una llengua en procés d'extinció, repassaré algunes de les afirmacions d'aquell article que anaven en aquest sentit i, finalment, intentaré fer una altra mirada des dels coneixements que

s'han anat produint en aquests vint anys sobre els processos de substitució lingüística. Cal tenir present que prenc com a referència Catalunya i no tot el territori de parla catalana. La situació de la llengua és molt diversa segons el lloc i no necessàriament pitjor.

El nucli del debat, l'autèntica clau de volta en la vida i la mort de les llengües, és la transmissió intergeneracional. Una llengua pot mostrar símptomes d'amenaça durant segles, però quan entra en un punt de no retorn (i si hi ha retorn, el que retorna no és el que seria si no s'hagués interromput) és quan els pares deixen de transmetre la llengua amenaçada per transmetre'n una altra. En aquest sentit, tot apunta que, quan el català és la primera llengua d'ambdós progenitors, el català es continua transmetent; però, què passa quan només ho és d'un? Durant força anys tots els treballs han mostrat que la transmissió de la llengua es mantenia també en els casos de les anomenades parelles «mixtes», però actualment, amb la gran diversitat de llengües d'origen, s'hauria de veure què està passant. En qualsevol cas, si repassem les dades de l'Idescat de 2003 a 2013, hi ha una caiguda a tot el territori tant en xifres absolutes com relatives del nombre de persones que declaren el català com a llengua inicial.

POBLACIÓ DE 15 ANYS I MÉS QUE TÉ EL CATALÀ COM A LENGUA INICIAL, D'IDENTIFICACIÓ I HABITUAL (1)									
CATALUNYA									
MILERS DE PERSONES. LENGUA INICIAL									
ÀMBITS TERRITORIALS	METROPOLITÀ	COMARQUES GIRONÈS	CAMP DE TARRAGONA	TERRES DE L'EBRE	PONENT	COMARQUES CENTRALS	ALT PIRINEU I ARAN	PENEDÈS	CATALUNYA
2013	929	278	148	108	162	160	33	123	1.940
2008	1.023	262	145	104	169	212	34	..	1.950
2003	1.102	259	166	105	163	208	34	..	2.036

Font: Idescat; Direcció General de Política Lingüística.

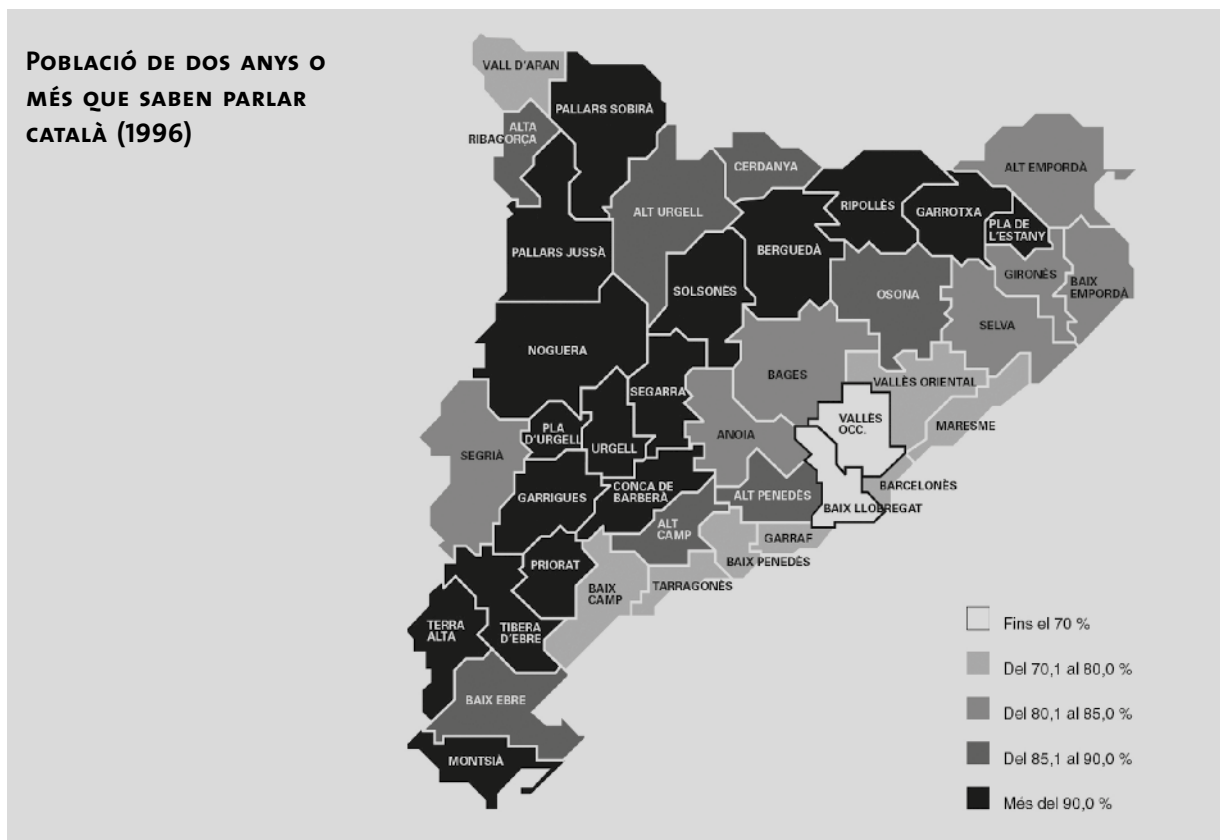
(1) S'exclou la població que ha respost ambdues llengües català i castellà

(..) Dada confidencial, amb baixa fiabilitat o no disponible.

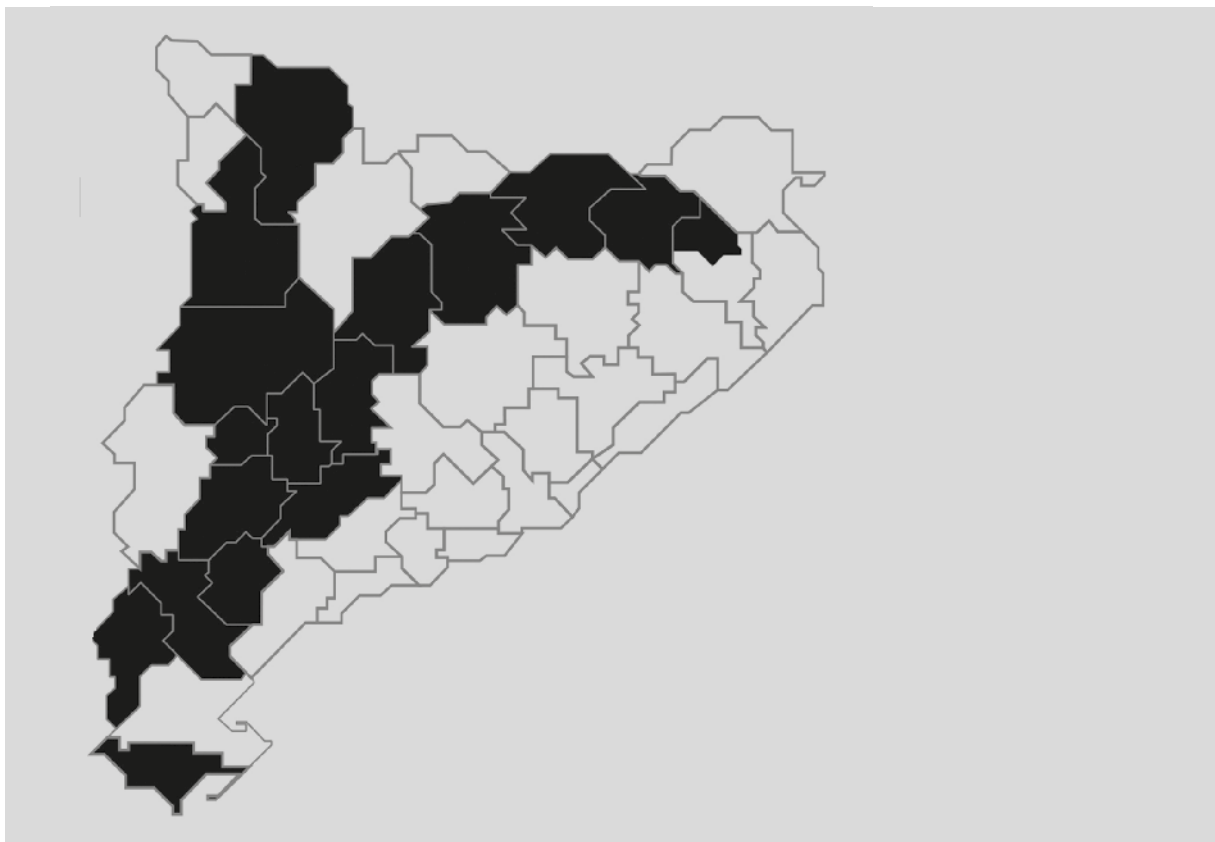
Aquesta davallada s'acostuma a explicar com a resultat de les noves migracions (tot i que aquest fenomen no hauria d'incidir en les xifres absolutes, ja que els catalanoparlants inicials haurien de ser els mateixos al marge de la immigració) i, de fet, el descens més significatiu es produeix entre 2003

i 2008. Però si tornem a l'article de 1999, es fa evident que, en molts sentits, «el mal ja estava fet».

En aquell article vaig incloure un mapa que havia publicat *La Vanguardia* poc temps abans basat en el cens de 1996. El titular de *LV* era prou cofoi: «El 95% de la població entien de catalán».

La meva lectura del mateix mapa, però, era diferent:

Recordo els comentaris que vaig fer en aquell moment:

«... de l'Alt Empordà al Baix Ebre, no hi ha cap comarca costanera on el percentatge de persones que parlen el català arribi al 90% [...]. El mateix podem dir de les comarques més industrialitzades i, si ens fixem en les comarques pirinenques, ens adonem que, tret del Ripollès i el Pallars Sobirà, la frontera nord mostra un afebliment clar. Cal recordar que el turisme és un fenomen més recent aquí que a la costa; per tant, podem esperar-hi un procés semblant en pocs anys».

I, també, una mirada prospectiva:

«a banda i banda del nucli central del català, tenim el Segrià i el Barcelonès, o, més ben dit, Lleida i Barcelona, dos centres urbans entre els quals es pot obrir un passadís, que, de fet, ja ha avançat força al Baix Llobregat, l'Alt Penedès i l'Anoia. Si aquest passadís s'acaba obrint es trencarà un altre eix ara gairebé imperceptible: el que va de l'Alt Urgell al Tarragonès i el Baix Camp, amb la qual cosa, els nuclis amb població majoritàriament catalanoparlant quedaran aïllats».

Quinze anys més tard, l'IEC publicava el Baròmetre de la Cultura i la Comunicació amb aquest mapa:

Cal tenir present que aquí no es tracta de la població que entén el català (les xifres són similars), sinó de la que en fa un ús habitual, però la tendència que s'apuntava el 1996 no ha fet més que confirmar-se: ja no hi ha cap comarca que arribi al 90% d'ús habitual i les úniques que superen el 80% són la Terra Alta, les Garrigues i la Ribera d'Ebre. Si ens fixem en les comarques «resistents» de la perifèria, el Ripollès és al 76,6%, el Pallars Sobirà al 75,1% i el Montsià al 73,1%. I, si ens fixem en les comarques que conformaven el passadís entre Barcelona i Lleida, el Pla d'Urgell és al 71,8%, l'Urgell al 73,9% i la Segarra al 65,7%. És a dir, el passadís ja s'ha obert i l'ús del català com a llengua habitual ha disminuït considerablement. Però encara som al 2011.

El *IX Informe sobre la situació de la llengua catalana* (2015), que en el seu moment va presentar la situació de la llengua com es fa habitualment (tot va bé, déu-n'hi-do, etc.), fa servir les dades de 2013 que ja hem vist com van. Però té dues observacions demolidores a les quals crec que no s'ha fet prou cas. A la pàg. 23 podem llegir això referit als catalanoparlants inicials (és a dir, ni nouvinguts ni bilingües) a Catalunya:

«Però l'altra meitat de les pèrdues es devien a causes sociolingüístiques, en part perquè els catalanoparlants que s'incorporaven feien menys ús del català que les generacions dels seus avis, i en part perquè les generacions intermèdies havien reduït sensiblement l'ús del català durant aquesta dècada».

És a dir, els joves usen menys el català que les generacions anteriors i les generacions intermèdies l'usen menys que quan eren joves. Sempre ho he dit: si a mi em diuen això de qualsevol llengua, dic que és una llengua en procés d'extinció. Quan es tracta del català, però, sembla que és una altra cosa.

Entre la publicació del primer article a la *Revista d'Igualada* i ara, Catalunya ha viscut el

que segur que ha estat el canvi demolingüístic més gran de la seva història. Si aleshores encara podíem dir «Som sis milions», ara en som set i mig entre els quals hi ha parlants de més de 300 llengües.

De fet, aquest canvi podria ser favorable a l'ús del català (o potser hauria de dir «podria haver estat» favorable). Una oportunitat única de guanyar nous parlants com s'ha demostrat a l'escola. Però, ha estat així? Molt em temo que no. Perquè aquí ha jugat fort l'atavisme maleït dels parlants de llengües subordinades, la norma de convergència o la tria de la llengua no marcada en la nostra relació amb qualsevol que considerem que no parla català.

Podríem fer un recull de queixes de persones que han vingut, han après català i, tot i això, no aconsegueixen que la gent els respongui en la mateixa llengua. Una sogra cofoia de la seva jove russa que parla tan bé català, però ella s'hi dirigeix en castellà. Una noia búlgara parlant en català a un punt d'informació que veu que li canvien de llengua quan s'ha d'identificar i llegeixen el seu cognom. Un empresari independentista que parla en castellà a una noia nascuda a Ucraïna que ha fet tot l'ensenyament aquí i que parla en català als clients. Tots en coneixem algun cas. Però és pitjor quan l'aspecte de la persona pot fer creure que no és «d'aquí». Els catalans d'origen africà, asiàtic, sud-americà..., que, per postres, perceben aquest comportament com a racista o excloent perquè l'atribueixen a la seva diferència. Una noia de fer feines boliviana que respon al telèfon i li cau una bronca d'un desconegut ves a saber per què i, quan penja, diu «per primera vegada m'he sentit d'aquí» perquè la bronca ha estat en català. Un noi de pell fosca que, a Correus, mentre fa cua, sent com atenen tothom en català i, quan és el seu torn, li canvien la llengua i, ni quan ell continua parlant en català, aconsegueix que li corresponguin. Una osonenca d'origen africà que es queixa del racisme ambiental perquè no li parlen en

català. Una noia guaraní, que parla en català a les filles «perquè a l'escola no el parlen» i a qui els sogres —catalanoparlants inicials— parlen en castellà.

No cal continuar. Tots sabem que això és així. Però també hem de saber que aquest comportament —que transmetem als joves— és letal per a la llengua. El català no mor perquè l'ataquin, mor per la indiferència, mor perquè no el parlem, mor perquè no el compartim. I, si nosaltres no ho fem, hem d'esperar que ho facin els altres?

La publicació del primer article va coincidir amb l'inici d'una mena d'esclat de publicacions de lingüistes sobre la mort de les llengües. Per bé que molts van atribuir aquesta proliferació sobtada al mil·lenarisme, el cas és que els anys noranta van començar amb la preocupació entre els lingüistes per la mort de les llengües. Ara aquest és un àmbit de recerca prou conegut i a l'estudi dels processos de substitució lingüística s'hi han afegit els treballs sobre revitalització de llengües. Després hi tornarem, però abans podem fer una repassada a la situació del català d'acord amb un dels barems que s'han publicat més recentment.

Lyle Campbell és un dels grans especialistes en processos de substitució lingüística i, l'any passat, va editar, juntament amb Kenneth L. Rehg, un volum sobre les llengües amenaçades, *The Oxford Handbook of Endangered Languages* (2018). En la introducció, ambdós autors proposen quatre criteris per determinar l'amenaça de les llengües: el nombre absolut de parlants, la transmissió intergeneracional, el descens en el nombre de parlants i el descens en els àmbits d'ús. A partir d'aquests criteris, podem fer una previsió del futur de la nostra llengua.

• **Nombre absolut de parlants.** L'any 1992, Michael Kraus, un altre gran especialista en processos de substitució lingüística, va vaticinar que, en el transcurs del segle XXI, desapareixerien totes les llengües que tinguessin menys d'un

milió de parlants, és a dir, entre el 90 i el 95% de les llengües que es parlaven en aquell moment. Aquesta afirmació, que va generar una gran controvèrsia, deixaria el català fora de les llengües amenaçades, però també hi deixava l'amazic, el kurd o el quítxua, totes elles amb més de 10 milions de parlants i, en canvi, amb símptomes clars de recessió. I, per contra, hi inclouria l'islandès, amb un nombre de parlants molt per sota del milió i que ningú no diria que està amenaçada. I també inclou moltes llengües amb molt pocs parlants que se segueixen transmetent i per a les quals la baixa natalitat és una estratègia fonamental de supervivència perquè el creixement del grup implicaria la manca de recursos. Amb totes aquestes excepcions, però, és un fet que el nombre de parlants és significatiu en molts casos, per exemple, quan hi ha processos migratoris. És molt diferent si es desplacen 50.000 parlants d'una llengua amb dos milions de parlants, que si ho fa el mateix nombre d'una llengua amb 100.000 parlants.

• **Transmissió intergeneracional.** Aquest és el símptoma més evident, sobretot perquè la recuperació, un cop s'ha consumat la interrupció de la transmissió, és un objectiu molt difícil d'assolir. Tots ens podem imaginar què pot ser viure en una llengua recuperada i no transmesa, i per això és tan important que la interrupció no es produeixi. Si mirem les dades de l'Idescat tal com les explica el *IX Informe*, veiem que l'ús del català amb els progenitors cau del 35,5% el 2003 al 28,4% el 2013; i, l'ús del català amb els fills passa del 46,1% el 2003 al 37,4% el 2013. Aquesta caiguda potser es podria corregir amb els que fan servir català i castellà amb pares i fills, però la variació no és tan significativa. Sí que ho és la de famílies que fan servir diferents combinacions de llengües que el 2013 eren el 10,7 amb els pares i el 7,7 amb els fills (prova que s'està interrompent la transmissió de les llengües d'origen). Per entendre-ho tot plegat, però, cal

tenir en compte que l'ús del castellà amb els fills passa del 42,1% el 2003 al 47,2% el 2013. Sigui com sigui, el que és evident és que la transmissió no indica precisament un decurs favorable a la supervivència del català.

En els darrers anys a Catalunya s'ha descrit un fenomen que, si bé potser no passa d'anecdòtic, sí que és una mostra de la poca comprensió que és té del que implica la transmissió intergeneracional. Parlo dels progenitors amb català com a llengua inicial que entren altres llengües (preferentment l'anglès) amb els fills. El fenomen és el mateix que, durant el franquisme, feia que famílies catalanoparlants s'adrecessin en castellà als fills. L'anglès ha substituït el castellà com a llengua de prestigi però la interpretació és idèntica: la submissió a la llengua de l'imperi.

- **Descens en el nombre de parlants.** Aquest és un altre dels símptomes evidents i que, en molts casos, és el que acaba portant a la interrupció de la transmissió. Al final, la llengua ja la parlen tan pocs que els mateixos parlants la perceben com a inútil. En el cas del català a Catalunya, la caiguda des de les 2.036.000 persones que declaraven el català com a llengua inicial el 2003 fins a les 1.940.000 que ho fan el 2013 (96.000 menys) no sé com més es pot interpretar sinó com a un símptoma d'extinció.

- **Descens en els àmbits d'ús.** En el cas del català, més que de descens en els àmbits d'ús hauríem de parlar d'àmbits on ha estat sempre gairebé absent (cinema, videojocs...), que contrasten amb l'ús de la llengua a les xarxes. Aquí, però, el que és rellevant és el menor ús de la llengua que fem tots plegats.

Ateses les dades, sembla que les previsions de desaparició del català es mantenen i ens cal, doncs, demanar-nos què hi podem fer. Si hi ha una dada esperançadora és la que proporciona la llengua d'identificació, és a dir, hi ha un bon nombre de

persones que, sense tenir el català com a llengua inicial, s'hi identifiquen. A aquesta hi podríem afegir la llengua d'ús habitual, que també és superior al nombre de persones que tenen el català com a llengua inicial. Si aquestes dades són rellevants és perquè, quan es tracta de revitalitzar una llengua, la dificultat més important és la de guanyar nous parlants. En aquest sentit, el català —el basc en seria un altre cas— és una de les poques llengües subordinades que encara guanyen parlants. Però no tot són bones notícies, perquè el nombre de persones que s'identifiquen amb el català i les que en fan un ús habitual també disminueix tant en termes absoluts com relatius. De 2003 a 2013 el nombre de persones que s'identifiquen amb el català ha passat de 2.492.000 a 2.275.000 (217.000 menys), i les que en fan un ús habitual han passat de 2.585.000 a 2.270.000 (315.000 menys).

Fa vint anys deia que un dels símptomes del català com a llengua en perill d'extinció era el (poc) ús que en feien els joves. Tot indica que això s'ha aguditzat, perquè, entre la norma de convergència i la manca de noció de perill, la dinàmica establerta d'ús preponderant del castellà no ha canviat. Potser l'agreujant és que els joves de fa 20 anys no han canviat el comportament i, per tant, el català segueix el curs de les llengües que s'han extingit, és a dir, ara són més els que el parlen menys (o no el parlen).

Ben aviat sortiran noves dades sobre usos lingüístics i veurem si les tendències que hem vist fins ara es confirmen o s'estan corregint. Tan de bo poguéssim veure que hi ha recuperació. Però, en cas que no, seria tan difícil deixar-nos de cofoisme, encarar el problema i posar-nos-hi tots? I, en qualsevol cas, siguem conscients que, al capdavall, el futur és a les nostres mans. Amb política a favor o en contra, amb hostilitat o sense, amb recursos o sense, el que sempre podem fer és parlar en català i transmetre'l. La responsabilitat, doncs, és nostra.

REFERÈNCIES

www.idescat.cat

Coneixements i usos del català a Catalunya el 2010: Dades del Baròmetre de la Comunicació i la Cultura, IEC.

IX Informe sobre la situació de la llengua catalana (2015) <http://blogs.iec.cat/cruscat/wp-content/uploads/sites/15/2016/11/informe2015.pdf>

Lyle Campbell & Kenneth L. Rehg (2018), «Introduction: Endangered languages», a *The Oxford Handbook of Endangered Languages*, Oxford University Press, p. 1-18.

M. CARME JUNYENT I FIGUERAS (Masquefa, 1955). Professora titular de lingüística general a la UB. La seva darrera publicació és *Escoles a la frontera, un recorregut per tots els pobles de l'Anoia*. És fundadora i membre del consell de redacció de la *Revista d'Igualada*.

DEFENSEN
EL
CATALAN!